

Oponentský posudek

„Bělorusizační epizoda“ v procesu formování běloruského národa

Mgr. Alena MARKOVÁ

Dizertační práce FHS UK, Praha 2011

Utváření moderního běloruského národa je pozoruhodné v mnoha ohledech. Nejenže dodnes není samozřejmé jeho širší společenské přijetí, ale klíčová období jeho rozvoje spadají do období komunistické diktatury a otevírají tak průhled k analýze možných souvislostí mezi vývojem národních hnutí a autoritativním státem. Právě tyto dva aspekty – nevyhraněnost národní identity a její vývoj v podmínkách komunistické diktatury – se Aleně Markové staly základem pro zkoumání důležité etapy běloruských dějin, umožňující osvětlit nesamozřejmost běloruské národní identity i souvislost jejího vývoje s projektem státního socialismu.

Autorka se zaměřila na období dvacátých let (20. století), které bylo charakteristické silnou vlnou bělorusizace nejen venkova, nýbrž i běloruských měst. Ačkoliv toto období stojí ve stínu pozdějších stalinských čistek, v nichž byla velká část běloruské inteligence fyzicky likvidována, stojí za to mu věnovat badatelskou pozornost, neboť mělo obrovský význam pro formování moderní běloruské identity. Právě kontrast s předešlým obdobím ruské nadvlády, se snahami o polonizaci (na území, které po r. 1918 připadlo Polsku) i pozdějšími stalinskými represáliemi se sovětská bělorusizace dvacátých let zdá být jedinečným laboratoriem pro zkoumání vývoje národního vědomí.

Nejspíš proto také – aby zdůraznila zvláštní povahu tohoto období – autorka svou interpretaci vyostřila a zvolila pojem „epizody“. Jedním z hlavních rysů této doby bylo to, že se projekt vybudování národní společnosti vnitřně propojil s plánem vybudovat socialismus v jedné zemi. Na tomto místě se mohla propojit klíčová očekávání a vyústit ve státní podporu národního vzdělání (obsahujícího nejen projekt intelektualizace, nýbrž na venkově i překonání analfabetismu), prosazování běloruštiny a myšlenek národní emancipace ve správě, v tisku, ve školství, dále ve vědě, v umění atd. Běloruská národní identita se ve dvacátých letech stala oficiálním projektem socialistického státu; navzdory pozdějším snahám běloruskou identitu potlačit (či zmírnit možné dezintegrační snahy) se již nepodařilo tyto tendence úplně zvrátit.

Velkou předností předložené práce je skutečnost, že vztah mezi národním projektem a státní doktrínou nenechává jen na obecné úrovni ani se nespokojí s utilitaristickým výkladem (tedy pojetím národní propagandy jako nástroje totalitního státu), nýbrž jde ve své analýze mnohem hlouběji a zabývá se způsoby, jak aktéři zakoušeli klíčové změny – co si pod novými přísliby běloruské národní kultury představovali, kde byli ochotni se na jejich realizaci podílet, kde naopak měli potřebu tyto nové nároky reinterpretovat (či ignorovat) atd. Autorce se tak

podářilo poskytnout průhled do motivů, názorů a myšlenek, které aktérům umožňovaly přijmout státní doktrínu právě jejím „přeložením“ do srozumitelných požadavků a pojmů.

S tím velmi úzce souvisí, že nejvíce sil autorka věnovala výzkumu školství jakožto ústředního místa, kde si aktéři osvojovali nové významy, hodnoty a interpretace (spolu s diskursivní analýzou učebnic tvoří rozbor školství asi polovinu práce). Autorka analyzovala obrovské množství materiálu a poskytla plastický obraz nového školství – od „likpuktů“ (středisek likvidace negramotnosti), přes bělorusizační snahy na úrovni základního školství až po budování vysokoškolského vzdělávání. Velmi pečlivě dokládá, že školství představovalo hlavní místo pomyslného „překlada“ oficiální státní doktríny do srozumitelných kategorií – že zde dostávaly konkrétnější podobu klíčové ideologické nároky jako lidovost, pokrokovost, blízkost potřebám lidu, srozumitelnost, překonání rozporu mezi venkovem a městem, demokratizace (v nejobecnějším významu, že se lidé budou moci podílet na rozvoji své vlastní kultury) atd. Nejzajímavěji působí ta místa, kde aktéři refletovali úspěch či neúspěch tohoto „překlada“ (viz např. analýzu inspekčních zpráv nebo rezolucí lidí na s. 83-92), kde artikulovali své stížnosti a představy o žádoucím uspořádání.

Autorce se kromě jiného podařilo velmi pěkně ukázat, že se centrální sovětské orgány se dostaly do podobně problematické situace jako předtím vládcí období osvícenství. Podporou národní inteligence usilovali o účinné prosazení svého nového projektu, podpořili však sociální skupinu, která svou schopností určovat významy získávala poměrně velkou moc (kterou později nemusela uplatnit konformním způsobem). Autorka rovněž pečlivě dokládá, že – podobně jako v 19. století – hrála interpretace dějin klíčový význam pro projekt národní emancipace (s. 136-149).

Pokud bych měl ze své perspektivy určit místa, kde (by) bylo možné jít badatelsky hlouběji, zmínil bych je ve třech bodech. Předně, za další analýzu by jistě stáli protagonisté národní agitace. Nejde přitom jen o jejich blízkost na poli sociálně-ekonomickém (zda se podobaly jejich předešlé zkušenosti s námezdní prací, mocí církve a státu), nýbrž i o příbuznost biografickou, o případně společné formativní zkušenosti, blízkost artikulačních nástrojů apod. Kdyby bylo možné rekonstruovat tuto sociální skupinu (tedy jako skupinu, nejen jako souhrn osob nadšených pro národní projekt), mohly by se ukázat jak motivy pro jejich angažmá v agitačním hnutí, tak atraktivita společných strategií (toho, jak prosadit běloruský model v prostředí extrémně chudého rolnictva, jak čelit bojkotování oficiální bělorusizace ze strany městského obyvatelstva). V práci se nacházejí cenné opory pro takovou sociálněhistorickou analýzu (viz např. analýzu učitelů na s. 120-129 anebo vyjednávání se starší inteligencí na s. 57-67), avšak k jejich systematickému zpracování autorka asi přistoupí teprve v některé z dalších fází své vědecké práce.

Tato analýza by pak mohla otevřít prostor pro výzkum ideologické blízkosti a „kompatibility“ sociálního a národního programu emancipace. Zmíněné dvě podoby emancipace – tedy

překonání ponižujících důsledků bídy a odstranění národnostního útlaku – historicky nepostupovaly vždy ruku v ruce (byť zrovna v českém prostředí měly velmi těsnou souvislost). Jaké byly příčiny toho, že se sociální a jazykový program bělorusizačního hnutí dostaly do tak velké blízkosti, že je někdy je dokonce těžké od sebe oddělit? Hrála tam větší význam autorita socialistického státu anebo společný původ a biografie protagonistů hnutí?

Možná by k této otázce dokázala poskytnout další důležitá vodítka analýza konfliktů. Autorka se konfliktům sice nevyhýbá (viz např. protesty lidí proti zatýkání učitelů s odůvodněním, že učí běloruský jazyk, s. 64, anebo odmítání běloruštiny jako kulturně nižšího jazyka, a to i běloruským obyvatelstvem, s. 81n a 177n), možná by však jejich mikrohistorická analýza (např. vybraných reprezentativních konfliktů) poskytla detailnější vhled do hodnotového pozadí kritiky v různých vrstvách obyvatelstva. V konfliktech aktéři nejlépe prozradí, které hodnoty jsou pro ně důležité (byť si je třeba sami ani nemusí uvědomovat) a které hierarchie (sociální či politické) jsou ochotni respektovat.

Pro čtenáře může být překvapivá úleva mnoha lidí po konci bělorusizační kampaně a návrat k podpoře ruské identity po r. 1929, který autorka v závěru své práce vykresluje. I tento závěr (či spíše epilóg) podtrhává nesamozřejmost běloruské národní identity a možnou atraktivitu stalinského obratu pro velké skupiny běloruského obyvatelstva. I v tom spočívá velký význam předložené práce – ani období dvacátých let ani pozdější stalinský teror nelze vysvětlit jen z perspektivy zájmů vládnoucích vrstev, nýbrž je třeba do výkladu zakomponovat to, jak se rekrutovaly intelektuální elity, jakou měly prestiž ve společnosti, jak lidé chápali oficiální příslib emancipace, co považovali za důležité atd. Nadto byla konformita lidí často spojena s mnoha ambivalencemi, pochybnostmi, často i chaotickými rozhodnutími (bělorusizační kampaň, jak autorka například pěkně ukazuje, v r. 1929 neskončila zcela a na lokální úrovni často pokračovala dále).

Předložená práce je důležitým příspěvkem jednak k národní agitaci a dynamice národního hnutí ve dvacátém století, jednak k poznání stability a destabilizace komunistických diktatur. Práci proto velmi rád doporučuji k úspěšné obhajobě.

16.6.2011

PhDr. Michal Pullmann, PhD.

Filozofická fakulta UK